

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПОСТРАЖДАЛИХ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

УДК 159.9

Онiщенко Н. В.

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

Вступ. Незважаючи на те, що надзвичайні ситуації сьогодні, на жаль, є майже невід'ємною частиною життєдіяльності суспільства, кожний раз вони викликають не абиякий інтерес представників засобів масової інформації. Безумовно, головною функцією будь-яких засобів масової інформації (ЗМІ) є доведення до реципієнта останніх новин з місця події, а також висвітлення подробиць того, що трапилось, тощо.

Ми вважаємо зайвим нагадувати про те, що кожен фахівець повинен виконувати свою роботу та не заважати іншому робити те саме, особливо, коли мова йдеться про порятунок людей та надання допомоги всім, хто її потребує. Нажаль, цю аксіому іноді досить складно віднести до представників ЗМІ. Маючи достатньо значущий досвід роботи в осередку надзвичайних ситуацій, співробітники науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, неодноразово відмічали дії представників ЗМІ як фактор, що ускладнює процес надання екстреної психологічної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні психологічний зміст питання ролі засобів масової інформації в загалі та діяльності екстремальних журналістів зокрема в умовах надзвичайної ситуації є нерозкритими. Здебільшого це питання висвітлюється з боку етичних аспектів передачі інформації стосовно трагічної події, з боку висвітлення загальних особливостей впливу інформації, яка транслюється мас-медіа та з позиції взаємодії ЗМІ із владою [1; 3; 4]. Деякими вченими висвітлюються особливості роботи

екстремальних журналістів в «гарячих точках», де мова йдеться про соціальні конфлікти [3; 5].

Найчастіше розгляд роботи ЗМІ в межах проведення робіт в умовах надзвичайної ситуації, є однобічним. Зазвичай проблема аналізується з точки зору впливу екстремальних умов на діяльність працівників мас-медіа, розглядаються питання організації діяльності журналістів в надскладних умовах, тощо. Поряд з цим, майже ніхто не переймається проблемами впливу діяльності журналістів на перебіг подій в осередку трагедії, не підіймаються питання впливу інформації, що транслюється стосовно надзвичайної ситуації, на тих, хто її сприймає.

Окремої уваги та додаткового вивчення заслуговують питання дослідження впливу інформації на психічний стан населення, яке постраждало від НС та проблеми висвітлення профілактичних заходів щодо попередження виникнення надзвичайної ситуації. Також недостатньо є висвітленими проблеми параметрів інформації стосовно трагедії, а також особливості її спрямованості.

Таким чином, **метою** нашою роботи є вивчення питання: як та яким чином особливості подання і трансляції інформації, стосовно надзвичайної ситуації, впливають на психічний стан населення.

Результати дослідження. Одразу хотілося б зазначити, що, на перший погляд, ролі засобам масової інформації в осередку надзвичайної ситуації приділяється недостатньо уваги. Ми отримуємо новини, майже не замислюючись про те, хто та як їх нам надає, а чи все те, про що йдеться, є вірним та відповідає дійсності, тощо. І таких питань багато. На деякі з них ми спробуємо знайти відповіді.

Надзвичайні ситуації порушують звичний перебіг життєдіяльності населення, що в свою чергу обумовлює необхідність забезпечення контролю над поведінкою людей як на території надзвичайної ситуації, так і за її межами. Зазвичай, людей, які опинились в осередку трагедії можна умовно розділити на тих:

1) хто будь-яку інформації стосовно надзвичайної ситуації сприймає як керівництво до дій. І чим більше інформації відносно трагедії отримує людина, тим ефективнішими будуть її дії стосовно зниження або уникнення збитків від НС та стосовно збереження власного психічного здоров'я;

2) хто не здатний сам приймати адекватні та вірні рішення в умовах надзвичайної ситуації. Саме в цих випадках дії представників ЗМІ повинні зводитись до того, щоб за допомогою інформації, яка ними транслюється, впливати на реципієнтів з метою зниження негативного впливу від надзвичайної ситуації.

Оскільки, досить важливим є контроль над поведінкою людей як на територіях в зоні надзвичайної ситуації, так і за її межами, в таких умовах повинні формуватись спеціальні канали розповсюдження новин відносно трагедії, які б враховували стан постраждалих від надзвичайної ситуації, стан свідків трагічної події та суспільства взагалі. Адже, завдяки засобам масової інформації, будь-яка трагічна подія отримує великого резонансу, який з одного боку може посилювати катастрофічність того, що трапилось, з іншого – допомагає проводити щось на зразок психотерапії.

Зауважимо, що для людей, які знаходяться у безпосередній близькості від трагедії, специфічним джерелом інформації є власні спостереження, а також повідомлення очевидців. Відмітимо, що саме в таких умовах досить часто розповсюджуються чутки. І в цих випадках ЗМІ може виступати як підігрівач цих слухів, якщо буде надавати двозначну та незрозумілу інформацію. В іншому випадку – саме засоби масової інформації здатні спростувати недостовірну інформацію та показати найоб'єктивніші дані стосовно трагедії.

Який же вплив мають мас-медіа на людей? Інформація про НС, як правило, домінує над висвітленням інших подій повсякденного життя, що виражається у зростанні обсягів інформації про них в інформаційному просторі. Надмірна присутність подібної інформації формує ефект звикання масової свідомості до катастроф, їх неминучості, що в результаті веде до пасивної, відстороненої поведінки людей навіть при таких надзвичайних ситуаціях, як

пожежа, повінь і т.п. В результаті, в суспільстві може формуватись відсутність адекватного сприйняття безпечної поведінки в НС. Таким чином, маємо суперечність між зростанням стресогенних факторів для масової свідомості, обумовлених збільшенням масштабів НС, і зниженням компенсаторних можливостей ЗМІ, які забезпечують достатній рівень його стабільності.

Інформаційний простір можна представити як взаємодію інформаційних потоків та інформаційних полів і громадської думки і масової свідомості. У свою чергу, інформаційне поле – це середовище, в якому здійснюється перенесення психічної, семантичної та психологічної взаємодії джерела інформації та її одержувача [7]. Саме тому, інформаційна політика в умовах надзвичайної ситуації повинна будуватися з урахуванням основних підходів соціальної інформаціології (інформаційної ідентичності, випереджаючого інформаційного відображення, наявності державно-суспільного ідеалу, єдності свідомого, підсвідомого і несвідомого) [3]. Проблему сприйняття і ставлення до ризику, надзвичайних ситуацій легше вирішувати на міжособистісному рівні, знаючи особливості тих, хто отримує інформацію, і маючи можливість контролювати розуміння людиною проблеми за допомогою зворотного зв'язку. Тільки в цьому випадку можна очікувати певних змін у поведінці населення в бік підвищення безпеки їх способу життя.

Відсутність гармонійного співвідношення між реальним рівнем НС та характером його відображення в інформаційному просторі призводить до того, що люди потрапляють під подвійний психологічний прес: самої ситуації та її відображенням у мас-медіа. ЗМІ, будучи по суті своїй своєрідним соціальним регулятором суспільства, не сприяють соціально-психологічній стабільності суспільства в момент НС та не виконують одного зі своїх головних призначень – психокорекції масової свідомості. Це вимагає, з одного боку, вивчення механізмів впливу ЗМІ, а з іншого – регулювання інформаційних процесів з метою мінімізації психологічних наслідків НС для суспільства.

Серед основних особливостей діяльності представників засобів масової інформації, які не найкращим чином впливають на стан учасників надзвичайної ситуації, можна відмітити наступні:

- Викривлення або надання неповної інформації – виникає, коли інформація, яка передається, насичується яскравими барвами задля підвищення рівня її сенсаційності. В цьому випадку знижується критичність журналістів щодо матеріалу, який ними розповсюджується. Як наслідок, може мати місце виникнення та розповсюдження чуток.

- Авторська інтерпретація подій – виникає, коли журналісти, надаючи інформацію, не володіють всіма необхідними знаннями щодо проведення рятувальних робіт в осередку трагедії для максимально об'єктивного їх висвітлення. Наслідком цього може бути підвищення рівня тривоги реципієнтів, що в свою чергу знижує їх адаптаційний потенціал і призводить до регресивної соціально-психологічної адаптації. Крім цього, це може привести до панічних настроїв серед постраждалих;

- Намагання втрутитись в процес роботи служб оперативного реагування – виникає через бажання представників мес-медіа зробити сенсацію та першими отримати можливість показати те, що відбувається безпосередньо в гущині подій. Такі дії представників мас-медіа можуть ускладнити проведення пошукових робіт, можуть спостерігатись загострення станів постраждалих та їх родичів (беруть інтерв'ю без дозволу, задаючи надзвичайно важкі питання), тощо;

- Бажання зробити сенсацію – надзвичайні ситуації в журналістиці знаходяться в тому ж семантичному полі, що і скандальні події. Механізм вибудовування тексту, сюжету при описі катастрофи і скандалу однаковий – порушення звичного стану речей.

Дуже часто під час висвітлення подій з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації журналісти поводять себе не дуже етично, намагаються будь-яким чином показати глядачеві жахливу картинку, сфотографувати вбитих горем

людей, взяти інтерв'ю у доведених до відчаю постраждалих. При цьому, вони зовсім не переймаються станом людей та наслідками таких своїх дій.

Намагання психологів пояснити таким «мисливцям за гарячим матеріалом», що їх дії тільки шкодять людям, зазвичай не знаходять очікуваного розуміння. В таких випадках не зайвим є нагадування таким горе-журналістам про етичні норми їх роботи. Чомусь журналісти пам'ятають тільки фрази «Не заважайте мені робити свою справу», «Не перешкоджайте мені виконувати обов'язок журналіста». Тому наведемо деякі пункти з «Етичного кодексу українського журналіста» [4]:

1. Журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини.
2. Факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного.
3. Журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності.
4. Журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми. Журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів. Неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством.

Поряд з цим в діяльності засобів масової інформації, представники яких працюють в осередку ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, можна окреслити основні аспекти, висвітлення яких є вкрай необхідними в умовах трагедії. Основними з них є наступні:

- розповсюдження інформації щодо телефонних ліній, за якими можна отримати повну інформацію щодо НС;
- поширення інформації про перебіг пошуково-рятувальних робіт, яка надходить з оперативного штабу;

- висвітлення даних щодо місця перебування постраждалих (лікарні, шпиталі);
- трансляція інформації про потребу надання будь-яких видів допомоги постраждалим від трагедії (банківські рахунки для переводу коштів для постраждалих; перелік речей, яких потребують ті, кого застигло лихо, тощо).

З точки зору психологів МНС, перелічені заходи лише полегшують їх роботу, адже виступають як профілактичні міри виникнення та розповсюдження панічних настроїв серед постраждалого населення.

Крім цього, вважаємо за необхідне відмітити, що у представників мас-медіа краще, ніж у будь-кого іншого виходить «брати під нагляд» дії представників влади щодо виконання обіцянок, які зазвичай ними надаються під час проведення рятувальних робіт, а після їх завершення можуть ними «забуватись». Головне, що повинні пам'ятати представники мас-медіа, це те, що при оповіщенні населення щодо виникнення надзвичайної ситуації слід враховувати кількісну та якісну складові інформації, адже у протилежному випадку це може викликати у населення як ажіотаж та паніку, так і пасивність.

Також, як вже зазначалось вище, слід пам'ятати, що обробка і передача інформації, а тим більше, аналітичний огляд цієї інформації та подання її населенню відбувається в рамках авторських програм. При цьому, не виключено, що оглядач може допускати ті самі помилки, що і більшість його слухачів (глядачів, читачів), при аналізі матеріалу, який до нього надійшов (тобто заповнення невідомого власними здогадками, домислами, припущеннями, які не завжди правдиві). Таким чином, ми отримаємо як мінімум подвійне спотворення реальності подій, що відбулися: і з боку оглядача і з боку населення, яке отримало цю інформацію.

Інша, не менш важлива проблема – навмисне викривлення істинної інформації. Не секрет, що деякі провідні мас-медіа створюють передачі або пишуть статті «під замовлення». І тут, зміст інформації, практично, повністю залежить від думки і бажання замовника. Не завжди для зміни смислу потрібна зміна фактичної сторони події, в більшості випадків потрібна зміна пріоритетів

висловлюваної інформації, що призводить до збільшення можливих домислів і припущень. Таким чином, цілком очевидно, що наведені дії представників мас-медіа можуть обумовлювати виникнення та посилення інтенсивності негативних психічних станів у постраждалих від лиха та у свідків трагедії.

Наш досвід показує, що місцеві ЗМІ в період стихійних лих та ліквідації їх наслідків володіють більшим ступенем впливу на свідомість людей, оскільки газети, телебачення, радіо того району, де сталася надзвичайна ситуація, безпосередньо включаються в екстремальні умови його життєдіяльності, в процес ліквідації наслідків трагедії.

Інформаційні повідомлення для жителів населених пунктів, які зазнали стихійного лиха, повинні проходити спеціальну оперативну психологічну експертизу. Для всіх джерел інформації слід готувати відповідні рекомендації, засновані на знанні психологічних закономірностей сприйняття і переробки людьми інформації в умовах стресу. На жаль, нас сьогодні виконання таких заходів майже ніким не відслідковується. Об'єктивно заспокоює будь-яка інформація, що виходить з перевіреного джерела, якому довіряють. Люди, і в першу чергу дорослі, потребують правдивої інформації, що виходить від влади або від компетентних фахівців. Найчастіше більш спокійно і впевнено почувають себе ті, хто знаходиться ближче до джерела інформації, навіть якщо вона не є обнадійливою.

Зауважимо, що в умовах НС поведінка населення в першу чергу визначається відчуттям страху. При подоланні цього почуття здійснюються три основні стратегії: а) самодопомоги і взаємодопомоги, певної самоорганізації; б) смиренності, фаталізму; в) уникнення руйнівної паніки.

Конструктивна поведінка в НС багато в чому залежить від ступеня підготовленості людей до дій в екстремальних умовах. Тому вона виступає як індикатор міцності існуючого соціального порядку, який багато в чому визначається культурою суспільства, яка в свою чергу формується мас-медіа. У кризовій ситуації необхідно заздалегідь вводити певні стабілізатори поведінки, що покликані перевести її в соціально прийнятне русло. Саме тому, слід

пам'ятати, що біологічні вимоги можуть блокуватися більш сильними соціальними нормами.

Наш досвід роботи в умовах надзвичайних ситуацій показав, що у виникненні психічних порушень провідна роль належить не самій НС, а тому, як особистість сприймає, переживає та інтерпретує дану подію. Будь-яка ситуація як багатфакторне явище може стати надзвичайною, якщо вона сприймається, переживається і інтерпретується як особистісно-значуща, а саме переживання за своєю інтенсивністю та тривалістю може перевищити індивідуальні компенсаторні ресурси даної особистості.

Звернемось до результатів опитування, що було проведено нами при роботі в осередках трагедій на шахті «Суходольська-Східна» Луганської області та на шахті ім. В.М. Бажанова м. Макіївка, які трапились наприкінці липня 2011 року. Метою опитування свідків та учасників трагічних подій стало визначення оцінки місця, ролі, значення та можливості ЗМІ в умовах НС. Наведемо деякі з отриманих результатів.

Було встановлено, що переважна кількість опитаних (76,55%), не залежно від того, до якої категорії постраждалих вони були віднесені, відмітила, що інформація стосовно надзвичайної ситуації, яка надходила до них з джерел ЗМІ, є «...надто стресогенною та важкою у психологічному сенсі». При цьому майже стовідсотково (95,55%) опитані сказали, що така інформація все одно є вкрай необхідною та досить важливою, адже її відсутність не поліпшила б ситуацію, а навпаки, «...викликала ще більше запитань».

Наступне питання стосувалось визначення ролі інформації, яку надають ЗМІ з позиції її сприйняття реципієнтами. 67,80% з усіх опитаних відмітили, що інформація, яка надходить до них з джерел мас-медіа, дозволяє їм більш ефективно долати кризові ситуації. 32,20% респондентів відповіли, що така інформація, навпаки спантеличує їх та заважає адекватно реагувати на стрес, «...дезорганізує поведінку та порушує запланований план дій».

Також було досить цікаво отримати відповіді на запитання стосовно ролі ЗМІ у процесі протидії та профілактики надзвичайних ситуацій. 48% з усіх

респондентів зазначили, що вважають діяльність ЗМІ важливою мірою в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій. 52% опитаних не були впевнені, що ЗМІ допомагають уникнути трагедій, адже «...трансляють неперевірену та неточну інформацію».

Хотілося б додати, що за даними Бервенової О.В., при виявленні основних функцій ЗМІ для зниження негативних наслідків надзвичайної ситуації було встановлено наступне: до НС функції ЗМІ розподілились наступним чином: просвітницька 82%, інформаційна 30%, пропагандистська 19%, психотерапевтична 6%; під час НС: інформаційна 84%, психотерапевтична 23%, просвітницька 9%, пропагандистська 6%; після НС: психотерапевтична 68,5%, пропагандистська - 32,6%, 18% - інформаційна, просвітницька - 15,7% [2].

Зауважимо, що отримані дані підкреслюють необхідність підвищити рівень достовірності інформації при висвітленні НС, знизити рівень сенсаційності подачі інформації з місця події, поєднувати інформаційну та психотерапевтичну функції, а також узгоджувати свої повідомлення з оперативними службами.

З метою зниження негативного впливу екстремальних факторів надзвичайної ситуації вважаємо за потрібне зауважити, що представники засобів масової інформації повинні дотримуватись деяких правил при висвітленні подій стосовно трагедії з урахуванням змісту роботи та основних заходів:

1. Інформаційна профілактика:

- Оповіщення населення про діяльність фахівців МНС;
- Огляд тренувальних заходів різних підрозділів МНС;
- Огляд тематичного матеріалу про можливі НС у даному регіоні;
- Опис варіантів поведінки людей при можливих НС;
- Інформування населення про надання першої допомоги постраждалим при НС.

2. Підготовка підрозділів МНС до ліквідації наслідків конкретної НС:

- Опис надзвичайної ситуації і сповіщення населення про той, хто і як бере контроль за ходом проведення аварійно-рятувальних і інших невідкладних робіт по її ліквідації;
- Хто займається забезпеченням роботи рятувальників і які підрозділи МНС задіяні в ліквідації даної надзвичайної ситуації;
- Які варіанти розвитку ситуації можливі в обстановці, що склалася;
- Сповіщення населення про правила поведінки в даній ситуації і при її погіршенні.

3. Запобігання масових заворушень серед населення регіону, де виникла НС;

- Інформування про НС, яка сталася у даному регіоні, її характер та обставини;
- Опис меж НС (її локалізації) і дій фахівців з усунення її наслідків;
- Інформування про надану допомогу, про правила поведінки в подібних обставинах, про заходи надання першої медичної та психологічної допомоги постраждалим;
- Інформування про хід проведення рятувальних робіт і надання всіх можливих видів допомоги;
- Опис рятувальних робіт, витрачених людських і технічних ресурсів, а також опис можливої допомоги населення фахівцям;
- Розгорнутий аналіз надзвичайної ситуації, інформування населення про зроблені висновки.

4. Висвітлення завершення робіт з ліквідації наслідків виниклої НС:

- Опис і класифікація НС;
- Опис розвитку подій даної надзвичайної ситуації;
- Які ресурси були задіяні при ліквідації наслідків НС;
- Які людські та матеріальні втрати сталися в даній ситуації;
- Які висновки були зроблені з профілактики подібних ситуацій;
- Освітлення заохочення осіб (структур), які виявили мужність і відвагу при ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Висновок. Як свідчить наш досвід роботи в осередку надзвичайної ситуації, засоби масової інформації, формуючи певну громадську думку та

впливаючи на свідомість і поведінку людей, змінюють і саму людину: її менталітет, ціннісні та смисло-життєві орієнтації, а також звичаї і мораль суспільства в цілому. Але якщо в умовах нормального функціонування суспільства для цього потрібен відносно довгий проміжок часу, то в умовах НС зміни в поведінці відбуваються досить швидко.

Список використаної літератури

1. **Аврамов, Д.С.** Профессиональная этика журналиста. Учебное пособие / Д.С. Аврамов. Москва, Изд-во МГУ, 1999. – 224 с.
2. **Бервенова, О.** Средства массовой коммуникации в чрезвычайных ситуациях / О. Бервенова // Гражданская защита. - 2007. - N 2. - С. 25-27
3. **Винокуров, Г.В.,** Лекции по основам правовых знаний для журналистов. / Г.В. Винокуров, А.Г. Рихтер. Москва, 1999 – 280 с.
4. Етичний кодекс українського журналіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cje.org.ua/codecs/>.
5. **Ким, М.Н.** Технология создания журналистского произведения / М.Н. Ким. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2001 – 320 с.
6. Кризова психологія.: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.
7. **Лащук, О.Р.** Редактирование информационных сообщений. Учебное пособие для студентов вузов / О.Р. Лащук. Москва: Аспект Пресс, 2004. – 160с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Тімченко О.В.

Анотація

Оніщенко Н.В. Вплив засобів масової інформації на постраждалих в умовах надзвичайної ситуації

Анотація. В статті висвітлюються основні питання впливу інформаційних повідомлень, які надходять з місця надзвичайної ситуації та транслюються засобами масової інформації, на стан постраждалих від трагедії людей.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, інформація, психологічна допомога.

Аннотация

Онищенко Н.В. Влияние средств массовой информации на пострадавших в условиях чрезвычайной ситуации

Аннотация. В статье освещаются основные вопросы влияния информационных сообщений, поступающих с места чрезвычайной ситуации и транслируются средствами массовой информации, на состоянии пострадавших от трагедии людей.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, информация, психологическая помощь.

Annotation

Onishchenko N.V. The influence of media on the affected emergency

Abstract. The article highlights key questions about the effects of informational messages coming from the scene of an emergency and broadcast media, the state affected by the tragedy of the people.

Keywords: emergency, information, psychological assistance.